

*О. О. Осіпова, асистент кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”*

ПІДСУДНІСТЬ СПРАВ ЗА ПОЗОВАМИ СПОЖИВАЧІВ ДО ПЕРЕВІЗНИКІВ: АЛЬТЕРНАТИВНА ЧИ ВИКЛЮЧНА?

Стаття присвячена актуальній проблемі визначення підсудності справ за позовами споживачів до перевізників, що виникають з договорів перевезення пасажирів та їх багажу.

Ключові слова: споживач, перевізник, договір перевезення, пасажир, багаж, захист прав споживачів, альтернативна підсудність, виключна підсудність, суд.

Постановка проблеми. Одним із головних напрямів розвитку України як демократичної, соціальної та правової держави є забезпечення захисту державою прав споживачів, здійснення контролю за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяння діяльності громадських організацій споживачів, як це безпосередньо передбачено ч. 4 ст. 42 Конституції України. Споживче право як комплексне правове утворення покликане, перш за все, визначити механізм захисту прав споживачів та основи реалізації державної політики у цій сфері. Не останнє місце серед способів захисту порушених прав споживачів займає і право на звернення із позовом до суду.

Але при реалізації цього права залишаються до кінця невирішеними та актуальними питання визначення підсудності у справах за позовами споживачів до перевізника. Особливо це стосується позовів споживачів, що випливають з договорів перевезення пасажирів та їх багажу, в тому числі і авіатранспортом, оскільки пасажиропотік через аеропорти України за останні роки значно зріс. Зокрема, спостерігається значна позитивна динаміка “у секторі міжнародних регулярних пасажирських перевезень: за 9 місяців 2011 року на міжнародних регулярних лініях перевезено 3 292,9 тис. пасажирів – майже у півтора рази більше, ніж за аналогічний період рік тому... Також цього року спостерігається поживлення на внутрішньому ринку авіаперевезень: на регулярних лініях перевезено 832,7 тис. пасажирів, темп зростання склав 121,4 %” [5]. Тобто роль договорів авіаперевезення пасажирів в нашому суспільстві значно зростає, що свідчить про необхідність належного захисту прав пасажирів як їх сторони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблемам захисту прав споживачів приділялася увага вітчизняних науковців.

Окремі аспекти захисту прав споживачів висвітлювали в своїх роботах Н. Давидова [1], Ю. Рябченко [2], О. Явінська [3] та ін. Водночас у жодній статті, крім статті Р. Молчанова [4], надрукованої ще за часів дії ЦПК України від 18.07.1963, який наразі втратив чинність, не йдеться взагалі про проблеми підсудності справ за позовами споживачів до перевізників. Навіть у зазначеній статті основна увага приділяється визначенню підсудності справ за позовами до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажу. Детально описано й роль претензії у спорах з перевізниками та порядок її пред’явлення, що впливає на визначення підсудності справи.

У своїй статті Р. Молчанов зазначає, що: “періодичні видання та монографічна література останніх років цьому питанню, здається, уваги не приділяють” [4, с. 59]. На жаль, це твердження залишається актуальним і сьогодні, незважаючи на прийняття нового ЦПК України від 18.03.2004, який містить невизначені і суперечливі положення стосовно підсудності справ за позовами споживачів до перевізників.

Тому **метою статті** є дослідження проблеми підсудності справ за позовами споживачів до перевізників, що виникають з договорів перевезення пасажирів та багажу, виявлення недоліків чинного законодавства та визначення шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. У чинному ЦПК України питання підсудності справ за позовами споживачів врегульовано наступним чином: ст. 109 ЦПК України закріплює загальне правило про підсудність справ за місцезнаходженням відповідача. В той же час ч. 5 ст. 110 ЦПК України встановлює, що позови про захист прав споживачів можуть пред’являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заповідання шкоди чи виконання договору. Таким чином, у

наведеній частині статті йдеться про підсудність справ за вибором позивача (альтернативну підсудність). Водночас ч. 4 ст. 114 ЦПК України встановлює правило виключної підсудності для справ у позовах до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти. Такі позови пред'являються за місцезнаходженням перевізника. Норми ст. 114 ЦПК України також є спеціальними нормами по відношенню до норм ст. 109 ЦПК України, де встановлено загальне правило про підсудність справ за місцезнаходженням відповідача.

Виявляється, що питання підсудності справ за позовами споживачів до перевізників, що виникають з договорів перевезення пасажирів та багажу, регулюється двома спеціальними статтями: ч. 5 ст. 110 ЦПК України та ч. 4 ст. 114 ЦПК України. Яку ж із них треба застосовувати?

На перший погляд, здається, що застосуванню підлягає ч. 4 ст. 114 ЦПК України, оскільки в ній закріплене правило про виключну підсудність, яке за жодних умов не може бути змінено. Однак таке твердження суперечить суті споживчого права як комплексного правового утворення, покликаного захищати права фізичних осіб, які придбавають, замовляють, використовують або мають намір придбати чи замовити продукцію (товари, роботи чи послуги), а також посилювати їх роль у системі ринкових відносин.

Про юридичну нерівність споживачів перед продавцем (виробником, виконавцем) писала у своїй статті Н. Давидова, підкреслюючи необхідність “створення системи додаткових обтяжень для виробників і кореспондуючих їм додаткових прав споживачів, які дозволять врівноважити їх нерівне становище на споживчому ринку” [1, с. 23].

Аналогічне положення щодо надання споживачам додаткових прав можна застосувати і до їх відносин з виконавцями послуг за договорами перевезення пасажирів авіатранспортом, оскільки саме у цій сфері пасажирських перевезень існує дуже обмежена кількість виконавців. Так, “...майже 90 % цих перевезень здійснено двома провідними вітчизняними авіакомпаніями. Загалом нині регулярні пасажирські перевезення між Україною та країнами світу здійснюють 9 вітчизняних авіакомпаній” [5].

За таких умов вибір споживачів на користь того чи іншого виконавця послуг невеликий, тому авіакомпанії мають змогу фактично диктувати свої умови слабшій стороні договору – споживачам. Досить сказати, що договори перевезення пасажирів авіатранспортом є публічними

договорами, умови яких встановлюються однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому за законом надані відповідні пільги (ч. 2 ст. 633 ЦК України). Тобто фактично друга сторона (споживач) не може запропонувати свої умови договору. За цією ознакою публічні договори дещо схожі з договорами приєднання, в яких теж умови договору встановлюються однаковими для другої сторони договору (споживача).

Так, купуючи авіаквиток, споживач вимушений погоджуватися на вже встановлені умови перевізника, адже в протилежному випадку перевезення може взагалі не відбутися. Тим паче, існують міжнародні рейси, які виконуються лише певною вітчизняною авіакомпанією. Тому споживачі не є вільними у визначенні умов договорів такого виду, крім того, вони є суттєво обмеженими у виборі контрагента.

Характерною ознакою договорів перевезення пасажирів авіатранспортом є наявність суб'єкта підприємницької діяльності – авіакомпанії, що займає провідне становище на певному сегменті ринку авіапослуг (міжнародні перевезення, внутрішні перевезення тощо).

Звісно, що публічні договори є зручними для перевізників внаслідок їх масового характеру використання, оскільки було б важко та незручно обговорювати умови договору перевезення із кожним окремим пасажиром. Тобто публічні договори є оперативними для укладення.

Однак саме відсутність у споживача можливості повноцінно обговорювати та встановлювати свої умови договору викликає потребу у додатковому захисті їх прав, наданні їм додаткових гарантій та привілеїв. Однією із таких додаткових правових гарантій є надання споживачам у договорах перевезення пасажирів та багажу права звертатися до суду не тільки за місцезнаходженням перевізника (ч. 4 ст. 114 ЦПК України), а також і за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору (ч. 5 ст. 110 ЦПК України).

Добре, якщо споживач проживає в межах територіальної юрисдикції суду, правомочного згідно з ч. 4 ст. 114 ЦПК України розглядати справу. Наприклад, споживач скористався послугами такого виду загального транспорту, як автомобільний (таксі, маршрутні таксі, автобуси тощо), які здійснюють свій рух за маршрутом в межах одного міста (району міста).

Стосовно інших видів транспорту загального користування (повітряного, водного, залізничного) існують певні проблеми, оскільки споживач може проживати у віддаленому від

місця знаходження перевізника місці, внаслідок чого він у разі звернення із позовом до суду буде зазнавати істотних додаткових незручностей: витрачати великий час та кошти, щоб з'явитися на виклик суду до іншого населеного пункту особисто або направити туди свого представника, оплативши йому витрати на правову допомогу, а також витрати на харчування, наймання житла тощо.

Звісно, позивач та його представник, щоб не зазнавати перелічених вище витрат, можуть направити заяву до суду з проханням розглядати справу без їх особистої участі, але для об'єктивного та всебічного розгляду справи бажано, щоб всі учасники судового розгляду справи особисто надали суду необхідні пояснення та докази. Більше того, суд та інша сторона можуть мати питання до позивача та його представника, які мають значення для правильного рішення по справі, вже не кажучи про те, що споживач у випадку його неявки до суду через відсутність коштів на дорогу, наймання житла та оплати харчування буде зазнавати складнощів із поданням доказів, участі у їх дослідженні, не зможе задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також заявляти клопотання та відводи, давати суду усні та письмові пояснення, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, а також заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб тощо.

Крім того, що споживач і так недостатньо захищений із боку досвідчених у сфері перевезень підприємців, які мають перед ним суттєві економічні переваги, ще й справа повинна розглядатися судом, який територіально розташований незручно для споживача. Так не повинно бути: “У споживчих відносинах для встановлення балансу додаткові права надаються лише споживачам, а додаткові обов'язки (обтяження) покладаються на виробника (продавця, виконавця)” [1, с. 24].

На нашу думку, саме таким додатковим цивільно-процесуальним правом для споживача як для пасажира за договором перевезення має стати надання йому права вибору підсудності справи між декількома судами.

Таким чином, під час визначення підсудності справ, що виникають із договорів перевезення пасажирів та їх багажу, необхідно застосовувати ч. 5 ст. 110 ЦПК України (правило альтернативної підсудності), а не ч. 4 ст. 114 ЦПК України (правило виключної підсудності), оскільки застосування ч. 5 ст. 110 ЦПК України надасть додаткові гарантії споживачам у сфері

судового захисту їх прав, сприяючи обмеженню в майбутньому свавілля перевізників, підвищенню якості їх послуг та застосуванню належної відповідальності у випадку порушення прав пасажирів.

Для з'ясування позиції вищих органів судової влади з цього питання необхідно звернутися до роз'яснень, викладених в п. 2 постанови № 5 Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів” від 12.04.1996, “оскільки Закон не визначає певних меж своєї дії, судам слід мати на увазі, що до відносин, які ним регулюються, належать, зокрема, ті, що виникають із договорів...перевезення громадян та їх вантажу...”.

В п. 5 зазначеної постанови прямо сказано, що “відповідно до ст. 24 Закону споживачі за власним вибором звертаються до суду за місцем свого проживання, або за місцем знаходження відповідача, або за місцем заподіяння шкоди, або за місцем виконання договору. Жоден із цих судів не вправі відмовити у прийнятті позовної заяви або переслати її до іншого суду з мотивів невідсудності”.

Таким чином, ще за часів дії ЦПК України 1963 року існувала проблема визначення пріоритету правила про альтернативну підсудність справ за позовами споживачів, закріпленого в ч. 6 ст. 126, над ч. 4 ст. 130, яка закріплювала правило про виключну підсудність справ, що впливають із договорів перевезення пасажирів або багажу.

Незважаючи на те, що дана постанова була прийнята ще 1996 року, а з того часу законодавство про захист прав споживачів зазнало багатьох змін (ст. 24 Закону України “Про захист прав споживачів” від 12.05.1991 тепер стосується не підсудності справ за позовами споживачів, а закріплює право споживачів об'єднуватися у громадські організації споживачів (об'єднання споживачів)), а 18.03.2004 був прийнятий новий ЦПК України, правова позиція Верховного Суду України з питань підсудності справ за позовами споживачів і досі залишається актуальною.

Будь-які роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ стосовно визначення підсудності справ за позовами споживачів до перевізників, що впливають із договорів перевезення пасажирів та багажу, наразі відсутні.

Судова практика стосовно того, за правилами якої статті – ч. 5 ст. 110 ЦПК України чи ч. 4 ст. 114 ЦПК України слід відкривати провадження

у справі за позовами споживачів до перевізників, не є однозначною. Одні суди керуються положеннями ч. 5 ст. 110 ЦПК України, приймаючи до розгляду позови до перевізників за місцем проживання споживача, інші ж – керуються ч. 4 ст. 114 ЦПК України, вважаючи, що позови до перевізників мають пред'являтися виключно за їх місцезнаходженням.

Так, наприклад, суддя Київського районного суду м. Харкова у справі № 2-2248/07/04 (ухвала від 21.03.2007) [6], а також суддя Чугуївського міського суду Харківської області у справі № 2-485/2007 (ухвала від 02.02.2007) [7], вказали на необхідність застосування ч. 4 ст. 114 ЦПК України.

Аналогічний висновок викладено і в ухвалі суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Київської області від 22.06.2007 у справі № 22-Ц-1692/2007, де зазначено, що “оскільки правовідносини виникли із договору перевезення, який був укладений між позивачкою та САЗТ “Авіакомпанія “Міжнародні Авіалінії України”, позов має розглядатись за правилами виключної підсудності по місцю знаходження апелянта” [8] – в даному випадку перевізника. Тобто суд надав перевагу саме ч. 4 ст. 114 ЦПК України.

Подання апеляцій на ухвали судів, що стосуються відкриття провадження у справах зазначеної категорії, свідчить про різне розуміння сторонами судового процесу норм ЦПК України, які встановлюють підсудність таких справ, а також про неусталеність судової практики у цій сфері.

Водночас подібний стан речей в жодному випадку не можна вважати правильним та прийнятним, оскільки фактично відбувається надання додаткових привілеїв перевізникам, в той час як права споживачів обмежуються. У перевізників, а тим більше в авіаперевізників, зазвичай, досить великий пасажиропотік та, як наслідок, великі прибутки, тому у перевізників у будь-якому випадку є достатньо коштів для оплати правової допомоги та сплати витрат на явку їх представників до суду.

Натомість у споживачів “зайвих” коштів може і не бути: “Нині в Україні споживач є найуразливішим суб'єктом вільного ринку, у зв'язку з чим стає актуальною проблема захисту його прав. Найефективнішою формою захисту суб'єктивних прав, у тому числі й прав споживача, вважається судова форма захисту” [2, с. 408].

Але про яку ефективність судової форми захисту прав споживачів може йти мова за умови одночасної дії двох взаємовиключних правових

норм – ч. 5 ст. 110 ЦПК України та ч. 4 ст. 114 ЦПК України?

Висновки. Для успішного захисту прав споживачів у відносинах із перевізниками потрібно чітко визначити підсудність справ, які виникають із договорів перевезення пасажирів та багажу. Думається, що судова форма захисту порушених прав споживачів буде ефективніше забезпечуватися саме альтернативною підсудністю справ зазначеної категорії. За допомогою внесення відповідних змін і доповнень до ЦПК України споживачі отримають додаткові гарантії захисту від економічно могутніших підприємств, сприяючи виконанню принципу верховенства прав людини.

Таким чином, справи за позовами споживачів, що виникають із договорів перевезення пасажирів та багажу, необхідно розглядати за правилами альтернативної підсудності, оскільки в даному випадку спір виник із правовідносин, безпосередньо пов'язаних із захистом порушених прав осіб як споживачів. Тому норми ч. 5 ст. 110 ЦПК України та ч. 4 ст. 114 ЦПК України потребують змін та доповнень, які усунуть неточності та суперечності.

Для цього ч. 5 ст. 110 ЦПК України треба викласти наступним чином: “Позови про захист прав споживачів, в тому числі і позови споживачів до перевізників, що виникають з договорів перевезення пасажирів та багажу, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування споживача або за місцем заподіяння шкоди чи виконання договору”. Таким чином, ч. 5 ст. 110 ЦПК України доцільно доповнити словами: “...в тому числі і позови споживачів до перевізників, що виникають з договорів перевезення пасажирів та багажу...”. Тоді з ч. 4 ст. 114 ЦПК необхідно виключити слова: “пасажирів, багажу”, виклавши редакцію даної статті у такий спосіб: “Позови до перевізників, що виникають з договорів перевезення вантажів та пошти, пред'являються за місцезнаходженням перевізника”.

Список літератури

1. Давидова Н. Споживче право: комплексне правове утворення [Текст] / Н. Давидова // [Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 3.](#) – С. 23–26.
2. Рябченко Ю. Ю. Особливості елементів позову у справах про захист прав споживачів [Текст] / Ю. Ю. Рябченко // [Держава і право. – 2007. – № 1.](#) – С. 408–414.
3. Язвінська О. Система захисту прав споживачів в економічно високорозвинених країнах [Текст] / О. Язвінська // [Юридична Україна. – 2004. – № 2.](#) – С. 55–63.
4. Молчанов Р. Питання територіальної підсудності позовів споживачів до перевізників [Текст] / Р. Молчанов // [Юридична Україна. – 2004. – № 3.](#) – С. 58–62.
5. З початку року українські авіакомпанії перевезли майже 6 мільйонів пасажирів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.ligazakon.ua/news/2011/10/13/50242.htm>.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1806156>.
7. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/574859>.
8. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/2135756>.

Отримано 07.02.2012

Анотація

Стаття посвячена актуальній проблемі определения підсудності дел по искам потребителей к перевозчикам, возникающих из договоров перевозки пассажиров и их багажа.

Summary

The article is devoted to the urgent problem of how to determine the jurisdiction of customer's actions against carriers which arise from contracts of passenger and luggage transport.

Осіпова, О.О. Підсудність справ за позовами споживачів до перевізників: альтернативна чи виключна? / О.О. Осіпова // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1(6). – С. 141–145.